ResearchGate

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: https://www.researchgate.net/publication/259868104

HARPUT' TA REKREATİF AMAÇLI FİZİKİ MEKÂN DÜZENLEMELERİ VE ÇEVRE PLÂNLAMASI

Conference Paper · September 1998

CITATIONS
3

READS
611

2 authors:

Sabri Karadoğan
Dicle University
119 PUBLICATIONS **336** CITATIONS
SEE PROFILE

Halil Günek
Firat University
17 PUBLICATIONS **30** CITATIONS
SEE PROFILE

Some of the authors of this publication are also working on these related projects:

Geomorphological Research in Batman Area View project

All content following this page was uploaded by Sabri Karadoğan on 25 January 2014.

The user has requested enhancement of the downloaded file.

HARPUT' TA REKREATİF AMAÇLI FİZİKİ MEKÂN DÜZENLEMELERİ VE ÇEVRE PLÂNLAMASI

Yrd. Doç. Dr. Halil GÜNEK
Arş. Gör. Sabri KARADOĞAN

1. GİRİŞ

Aşırı nüfus artışı, sanayileşme, çevre kirliliği betonlaşma ve trafik gibi bunaltıcı sebeplerden dolayı, şehirlerin yakın ve uzak çevrelerinde rekreatif dinlenme alanlarının oluşturulması yada korunması, şehirli nüfusun soluk alabilmesi açısından kent ve çevre planlamasının vazgeçilmez bir unsuru haline gelmiştir. Şehirsel çevre için bir tercih sebebi, fonksiyonel olarak şehir planlamacılarının öncelikli araştırma konusu haline gelen açık hava rekreasyonel faaliyetleri, şehirli nüfus için beden ve zihni dinlendirici, kültürel, psikolojik ve sosyal istekleri karşılanması, biyotik ve fiziksel çevrenin canlandırılması, korunması ve iyileştirilmesi gibi çalışmaları kapsayan girişim ve katılımların tümüdür.

Şehrin yakın ve uzak çevresinde yer alan rekreatif amaçlı alanlarda aranan başlıca özellikler, öncelikle günübirlik taleplerin karşılanabilmesi, toplumun özlem ve beklentilerine cevap verebilmesi ve her şeyden önce şehir merkezine benzemeyen doğal ve ilginç özelliklerin bulunmasıdır.

Rekreasyonel beklentiler ve cezb edici faktörler kişilere ve kültürlere bağlı olarak değişiklik göstermekle beraber, hemen hemen aynı unsurlar üzerinde yoğunlaşma gösterir. Dini açıdan kutsal mekânlar, antik şehirler, harabeler ve kaleler, kaplıca ve içmeler, enteresan manzara ve seyir yerlerine sahip doğal alanlar, morfolojik arızalar, nostaljik ve etnografik özellikleri olan mekânlar rekreatif alanlarda aranan ortak beklentilerdir.

Yakın bir geçmişe kadar çevresinin önemli bir kale kenti, idare ve yerleşim merkezi olan Harput, yerleşme fonksiyonunu yitirmesine rağmen, tarihi anıt ve doğal özelliklerinden dolayı yukarıda sayılan çekici faktörlerin birçoğuna sahiptir. Bu özellik Harput'un hemen yanı başında bulunan ve şehirlerin tipik problemleriyle gittikçe büyüyen Elazığ şehri için büyük bir avantajdır.

Elazığ denilince akla Harput gelmekte, bu nedenle yoğun bir yerli ve yabancı ziyaretçi akını yaşanmaktadır. Bu durum hem çevre , hem de tarihi doku üzerinde birçok olumsuz etki bırakırken, Harput'u ilk kez görenleri de hayal kırıklığına uğratmaktadır.

Elazığ için hayati bir önem taşıyan bu tarihî ve doğal zenginliklere sahip mekânın çevre değişkenlerinin çok iyi tahlil ve tespit edilip, her birinin ayrı üniteler halinde ele alınarak planlanması ve bir mekânsal bütünlük içinde koordine edilmesi gerekmektedir.

Bu çalışmada amaç, bir doğal anıt, tarih ve tabiat müzesi olması gereken Harput ve yakın çevresinde bugün yoğun olarak yaşanan tahribatı ve yanlış kullanımlara ilişkin örnekleri ortaya koyarak bilimsel kriterlere en uygun bir planlamanın ipuçlarını ve ilgili mekân düzenlemesinin ana hatlarını vermektir.

2. REKREASYON (TANIMI, KAPSAMI VE ÖNEMİ)

Türkçe olmayan "Rekreasyon" kelimesinin çeşitli sözlüklerde "dinlenmek, eğlenmek, canlanmak, canlandırmak, yenilenmek, yeniden yaratılmış şey" gibi farklı karşılıkları vardır. Bütün bu ifadeler aslında insanın Doğaya yeniden dönüşünün ifadesinden başka bir şey değildir (Bayer,1992). Buna rağmen rekreatif faaliyetin sosyo-ekonomik ve coğrafi boyutlarından dolayı çeşitli yazarlar tarafından çeşitli tanımlamaları yapılmıştır.

Sosyolog S. De Grazia " insanların işten arta kalan, çoğu kez onlara bir değişiklik (eğlence, dinlenme) sağlayan ve onları işleri için tazeleyen bir faaliyet " olarak belirtirken, coğrafyacı J. Gottman "en geniş anlamıyla insan beden ve zihnini dinlendirmek, tazelemek ihtiyacı" şeklinde ifade etmektedir. Yine coğrafyacı Highsmith ve Northam rekreasyonun " işten arta kalan boş zaman süresince insanın istek ve ihtiyaçlarını karşılayabileceği tüm faaliyetleri" içine aldığı ve bu yüzden de tanımının kişiden kişiye değişeceğini öne sürerken, Smith rekreasyonun belirli bir dizi arazi kullanılış şekli yada sınıflandırılmış bir faaliyetler listesi olduğunu ve hiçbir zaman dar anlamda yorumlanamayacağını vurgulamış, rekreasyonun "boş zaman, turizm, spor, oyun ve bir dereceye kadar kültür gibi faaliyetleri de kapsamına alacağını belirtmiştir. Şehir plancısı A. Glikson'un tanımı coğrafi görüşe oldukça uygundur. Ona göre "rekreasyon, nasıl olursa olsun insan yaşamının canlandırılması demektir. Ama aynı zamanda insanın biyotik ve fiziksel çevresindeki yaşamın da iyileştirilmesi demektir. Canlanmak ve canlandırmak rekreasyonun gerçek anlamı içine katılmalıdır ve rekreasyon ancak bu yönüyle gerçekleşebilir." Yazar bu tanımlamayla insanla birlikte çevresinin de değiştirilmesi gerektiği üzerinde durmaktadır. Sonuçta insanı canlandıran rekreasyon faaliyeti fiziki çevre üzerinde değişiklik gerektirmektedir (Özgüç, 1984, s.3)

Kısacası insanın günlük hayatında çalışma sonrası yorgunluk çıkarması , bedeni dinlendirmesi ve bu amaçla çeşitli mekânları tercih etmesi rekreasyon faaliyeti kapsamına girmektedir. Diğer bir anlatımla, insanın sıkıntılı yaşam düzeyinden veya iş hayatı ortamından ayrılarak hareketli veya hareketsiz ama farklı ortam ve şartlarda, farklı tercihlerle ruhsal ve fiziksel olarak dinlenmesi bir tatil yapması veya eğlenmesi bu rekreasyon aktivitesinin esasını teşkil eder. Buradaki asıl fonksiyon yer değiştirme eylemi yani mekân değişikliğidir.

Konunun diğer önemli bir yönü ise, rekreatif faaliyetlere konu olan mekâna ait çevre değişkenlerinin en iyi şekilde tahlil edilerek, rantabl bir şekilde faydalanılması ve korunması endişesinden hareketle mutlaka sosyal veya kişisel tercihler doğrultusunda bir planlama dahilinde düzenlenerek sunulması gerektiğidir.

3. PLANLAMANIN İLKELERİ VE GEREKÇELERİ

Herkese istediği turistik ve rekreatif faaliyete katılma özgürlüğü tanımak Anayasal (50. Ve 63. Maddeler) bir zorunluluk olması yanında, çalışan insanlara yeniden dinlenme, canlanma ve verimli olarak çalışma ortamına yeniden hazır olma fırsatı tanınması itibariyle gelişmişlik kriterlerinden birisidir. Fakat faaliyet imkanlarını tanımak ve esaslarını düzenlerken Doğal ve kültürel varlıkların korunması ilkesi çerçevesinde kullanma ve dengeli planlaması yapılması da bu zorunluluğun bir parçasıdır.

Çevre ve insan faktörünün göz önüne alınarak yapıldığı tüm rekreatif planlama ve düzenlemeler, ekonomik ve sosyal gelişmeye imkan sağlaması yanında, sağlıklı ve verimli insan gücünün elde edilmesi, dengeli ve çevresine karşı duyarlı bir toplumun oluşması için katkı sağlar. Bu nedenle coğrafi verilere uygunluk esas alınarak bölgesel anlamda çevreyle koordineli, insan faktörünün göz önüne alındığı, toplum ve kültür ve tarih yapısıyla uyumlu ve tutarlı bir planlama yapılmalıdır. Mekân unsurlarının iyi tahlil edilmediği ve coğrafi çevreyle uyumlu olmayan bir rekreasyon planlaması insan üzerinde gerekli etkiyi yapmayacaktır. Zamanımızda türlü mekân ölçeğinde ve nitelikteki ya da çoğu sistematik olan planlama hareketlerinin kaçınılmayacak coğrafi temellere sahip olduğuna dikkati çeken ingiliz coğrafyacısı Freeman şunları söylemektedir: "...planlamacı gerek kır, gerekse şehirde düzeltmeye başlamadan önce var olan landshcape'ı anlamak zorundadır" (Tümertekin, 1984).

Doğadaki varlıkların insan üzerindeki etkisinin bir devamı olarak da kabul edilen rekreasyon faaliyetlerinde çok yönlü bir kullanım esastır. Dolayısıyla rekreasyon faaliyetleri belirli bir çevre içinde geliştiği için burada önemli olan konu insan-çevre ilişkileridir. Bu bakımdan insan-doğa ilişkileri yönünden rekreasyon ihtiyacının planlamasında kişinin ve toplumun ihtiyacı yanında tabiat ve tarih mirası da göz önünde bulundurulmalıdır. Yeryüzündeki tabiat güzellikleri, dinlendirici ve canlandırıcı alanlar sınırlı olmakla birlikte her geo-ekolojik ve geo-klimatik alanın özellikleri yeryüzünde sadece kendine mahsustur. Başka bir anlatımla herhangi bir çevrede mekansal özellikleri sağlayan bileşenler arası ilişkiler yalnız o yere hastır (Yürekli, 1977). Ayrıca rekreatif faaliyetlere

konu olan tarihi mekânlar da ortadan yok olduklarında bir daha geri getirilemeyecek nitelikte paha biçilmez bir değere sahiptirler.

Yeni bir çalışma alanı olarak karşımıza çıkan psiko-coğrafya çalışmaları da gösteriyor ki insanların tutum ve davranışlarıyla içinde yaşadıkları yani algıladıkları çevre arasında yakın bir ilişki vardır. İnsanlar sıkıcı ve monoton görüş mesafesi geniş olmayan ve zorunluluktan kaynaklanan kent mimarisinden uzaklaşmak istemekte ve anlamsız davranışlar ve çözüm biçimleri sergilemektedirler. Harput görsel doğa zenginliğiyle yok olmaya yüz tutmuş tarihi mimarisinin estetiğiyle Elazığ'ın gelecekteki kent yaşamı için kaçabilecek bir fırsattır.

Bu gerçeklerden hareketle:

- Kentli nüfusun sosyal sağlık ve psikolojik açıdan rekreatif ihtiyacı ortadan kaldırılamayacağına göre;
- Harput ve çevresinin de doğal özellikleri açısından yanı başındaki Elazığ şehrine en uygun hatta en ideal rekreatif imkanları sunduğuna göre;
- Harput'un tarihi ve kültürel değeri inkar edilemeyeceği ve ortadan kaldırılmasına göz yumulamayacağına göre:

  Harput'ta amaca ve bilimsel kriterlere en uygun planlamanın yapılması kaçınılmaz bir zorunluluktur.

Çünkü bugün Harput, kendisini ilk kez ziyaret edenlerini tam bir hayal kırıklığına uğratmaktadır. Harput'taki olay aslında bir tarih ve çevre yıkımıdır, ve belki de en önemlisi çok az insanın bunun farkında olmasıdır.

4. HARPUT' UN REKREASYON ALANI OLARAK DÜZENLENMESİNİ VE ÇEVRE PLANLAMASINI GEREKTİREN POTANSİYEL DEĞERLER

A- Doğal Özellikler

Harput Platosu, batıda Kuzova, güneyde Elazığ ve Uluova çöküntüleri, kuzeyde Keban-Pertek oluğu, doğuda ise Murat Vadisi ile sınırlanmıştır (Şekil:1). Çevresindeki ovalarla arasındaki nisbî yükselti farkı yer yer 500 metreyi aşar. Ortalama Yükseltisi 1300-1500 metre olan, çevresine hakim, kabaca B-D doğrultusunda uzanan plato, bu özelliğiyle çok geniş bir görüş mesafesine sahiptir.

Harput Platosu üzerindeki düzlük yükselmiş, yükselirken çarpılmış ve genelde güneye eğimli bir peneplen (Alt-Orta Miyosen aşınım yüzeyi) sathına karşılık gelir (Akkan, 1972) . Platonun kuzey ve batısında, Pliyo-Kuvaterner yaşlı volkanizma ürünleri olan tüf ve üst seviyelerdeki bazaltların akarsularla yarılması sonucunda kornişler, yapısal platolar ve kanyon vadiler meydana gelmiştir.

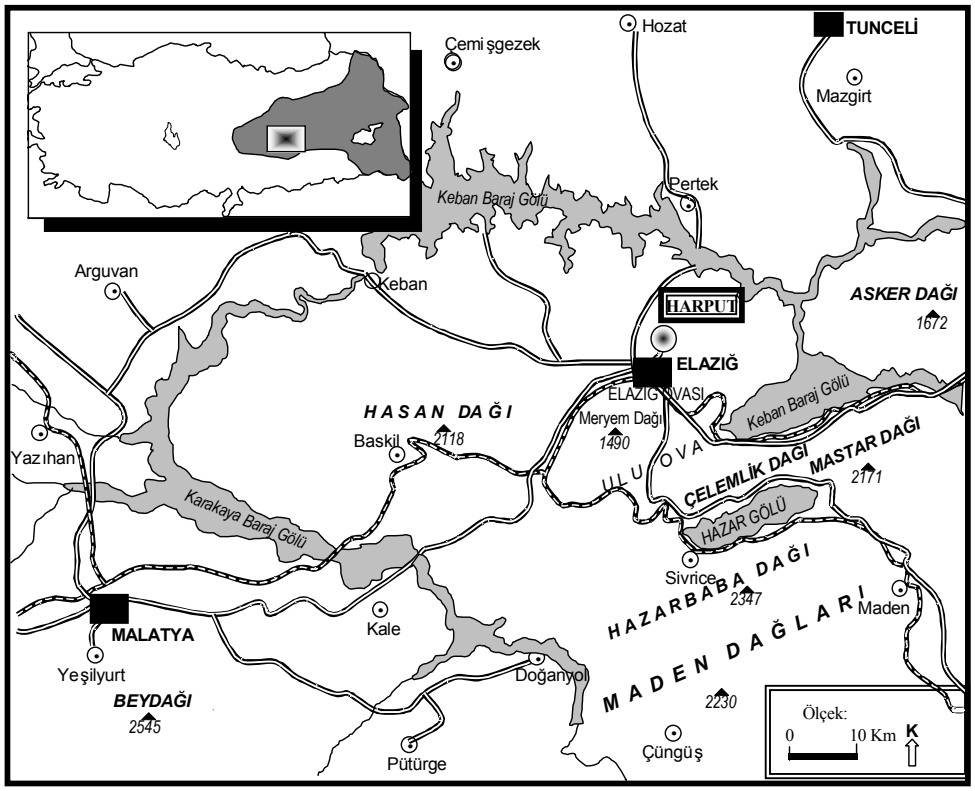
Yapısını, temelde Senonien yaşlı volkanik kayaçlar ile bunlar üzerine gelen Meastrihtien yaşlı masif kalkerler meydana getirir. Kalkerler, üzerinde Harput kalesinin de kurulmasına imkan sağlanmış olan oldukça sarp ve birbirinden bağımsız kaya blokları şeklindedir.

Harput'un kuruluş yeri kuzeyden güneye doğru alçalan, hafif eğimli bir aşınım yüzeyinin güney kenarına karşılık gelir. Elazığ ovasından oldukça belirgin (eğimi % 40'tan fazla) bir fay dikliği (yamacı) ile ayrılan Harput platosunun ovaya bakan kenarları güneye doğru yönelen vadiler tarafından parçalanmıştır. Harput, işte bu vadiler arasında kalan ve çevresine göre hakim sırtlardan biri üzerindeki düzlüğe kurulmuştur. Bu düzlüğün deniz seviyesinden yüksekliği 1400- 1450 m. Elazığ'a göre olan nisbî yükselti farkı ise 350- 400 m. dir. Üzerinde kalenin kurulmuş olduğu, oldukça sarp ve birbirinden bağımsız kalker blokları, heyecan verici morfolojik bir görünüme sahiptir.

Su kaynakları açısından Harput platosunun gerek yerüstü, gerekse yeraltı kaynakları açısından zengin olmadığı görülür. Yerüstü ve yeraltı sularının zengin olmaması üzerinde morfolojik durumdan (plato sahasına karşılık gelmesi) çok, arazinin litolojik yapısı etkilidir. Litolojisinin daha çok geçirimli ve eriyebilen kayaçlardan (kumtaşı ve kalker) meydana gelmiş bulunması nedeniyle yüzeye düşen yağış suları büyük ölçüde zemine sızmakta ve çevredeki yamaçların etekleri boyunca kaynaklar şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte, geçmişte Harput'un çalışkan insanları kıt olan su kaynaklarından azami derecede yararlanmak için büyük çaba göstermişler, Harput'da var olduğu belirtilen, ancak günümüze kadar sınırlı sayıda ayakta kalabilmiş bulunan 55 civarındaki çeşmenin çoğunun suyunu, şehrin 4-5 km. kuzeydoğusundaki Kırkkuyu denen mevkiden kehriz sistemiyle toplayıp kanallara vermek suretiyle getirmişlerdir.

Harput'u cazip kılan en önemli fizikî unsur, özellikle yaz aylarında Elazığ şehrinden farklı özellikler gösteren iklimidir. Harput'u cazip kılan en önemli fizikî unsur, özellikle yaz aylarında Elazığ şehrinden farklı özellikler gösteren iklimidir.

Daha yüksekte yer alması ve etrafı açık bir plato sahasına karşılık gelmesi nedeniyle, Harput yaz mevsiminde Elazığ ovasına göre daha serin ve rahatlatıcı bir iklime sahiptir. Özellikle hakim rüzgar yönünün de NW olmasına bağlı olarak, bu mevsimde Munzur Dağlarından gelen soğuk kuzey rüzgarlarından etkilenen Harput, Elazığ'a göre daha elverişli iklim koşullarıyla bir sayfiye yeri özelliği göstermektedir. Bu mevsimde ovanın sıcağından kaçan insanlar için Harput, serin esen rüzgarı, Elazığ'a göre 2-3 °C daha düşük olan sıcaklık değerleri ile rahat edilebilecek ortam koşulları sunmaktadır.

Şekil :1.İnceleme alanının lokasyonu

B- Sosyal ve Kültürel özellikler

Tarih

Çevresine göre elverişli konumuna bağlı olarak Harput platosunda yerleşmenin tarihi günümüzden takriben 3000 yıl eskiye dayanmaktadır. Yerleşmenin bilinen ilk sakinleri M.Ö. 2000 yıllarında buraya yerleşen Hurrilerdir (Ardıçoğlu, 1964). M.Ö. 14. Yüzyılda Hurrilerin kurmuş olduğu Mitanni devletinin ardından Hitit krallığı hakimiyetine, daha sonraları ise Asur ve Urartuların eline geçmiştir. Harput kalesinin yapılışı bu döneme rastlamaktadır (Memişoğlu, 1977). Urartulardan sonra (M.Ö 9-8.yy) sırasıyla Medler ve İskitler dönemi, ardından Roma, Bizans İran ve Arap idaresi yaşanmıştır. Balakgazi'nin fethiyle Harput Artukluların eline geçmiştir (1112-1115). Artuklulardan sonra 1234 yılında Selçuklu, 1363 yılında Dulkadiroğulları, 1465 yılında ise Akkoyunluların idaresine giren Harput, 1515 yılında ise Osmanlı sınırları içine katılmıştır.

Bu kadar zengin ve çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmış olan Harput'ta aynı derecede bir tarih mirası beklemek hiç şüphe yok ki herkesin hakkıdır. Bu yönüyle Harput adeta bir tarih mozayiği tablosudur (olması gerekir). Tümüyle olmasa da daha çok yakın medeniyetlere ait arkeolojik değeri olan yapılar büyük bir yıkıma rağmen kalıntılarla da olsa varlıklarını sürdürmektedir. Bugün ayakta kalabilmiş veya restorasyonu yapılması gereken arkeolojik değeri olan (dinî yapılar hariç)1 eserler şunlardır:

Harput kalesi (Süt kalesi): Harput kalesi coğrafi konumu itibariyle Elazığ ovası, Uluova ve Kuzova'ya hakim bir noktada, Elazığ şehrinin kuzeydoğusunda kurulmuş bir savunma kalesidir (Foto:1). Fırat su yolunu kontrol eden stratejik bir konuma sahip kalenin, üç tarafını sarp ve dik kalker blokların oluşturduğu doğal engeller oluşturmaktadır. Harput kalesi iç kale ve dış surlar olmak üzere iki bölümden meydana gelmiştir. Kalenin ön ve yanlarında yer alan burçların bazıları yuvarlak, bazıları ise köşelidir. Kalenin güney yönündeki ve batıdaki burcu üzerinde iki kitabesi vardır. Bu kitabelere ve Konstrüksiyon benzerliklerine bakılarak Van kalesi gibi Harput kalesinin de Urartular tarafından yapıldığı söylenebilir (Sunguroğlu, 1958). Bu gün kalenin dış surlarının büyük bir bölümü yıkılmış olup, sadece girişte bazı kalıntıları görülmektedir. Süt kalesi adı da verilen kale kalker ve kumtaşı bloklar üzerinde inşa edilmiştir. Artuklular ve Osmanlılar döneminde zaman zaman onarım görmüştür (Memişoğlu, 1977)

Hamamlar: Harput' ta kalıntılar halinde dahi olsa bugün mevcut hamamlar Hoca, Cemşit (Cimşit), Yeni (Arslaniye), Kale, ve Dere hamamları bulunmaktadır. Bu hamamlar içerisinde günümüzde yeniden restore edilmiş ve faaliyet halinde bulunan tek hamam Cemşit ve Dabakhane hamamlarıdır.

Eski Harput evleri: Harput'ta geleneksel sivil mimariye ait çoğu taştan ve kısmen de kerpiçten yapılmış üzeri toprak damlı, çıkmalı (şahnişinli) evlerin çok az örneği kalmıştır (Foto:2). Hele "Davraza" adı verilen kemerli ve büyük kesme taşlardan yapılmış haremlik ve selamlık gibi üniteleri olan büyük kapılı konaklardan eser yoktur. Hiç olmazsa Harput mimarisini kısmen de olsa yansıtan birkaç evin şiddetle korunması gerekmektedir.

Çeşmeler; Harput şehrinin su ihtiyacını karşılayan 55 tarihi çeşmeden sadece bir kaç tanesi zamanımıza kadar varlığını koruyabilmiştir. Bunlardan Üç Lüleli Çeşme Ağa mahallesinde Ağa camisinin önünde yer almaktadır (Foto:3). Çeşme eyvanlı olup yanında saka damı mevcuttur. Eyvan kemeri üzerinde çeşitli motiflerle bezeli kare taşlar yer almaktadır. Bugün yapıları birlikte mevcut diğer çeşmeler şunlardır: Kurşunlu çeşmesi, Sarahatun çeşmesi, Beypınarı, Dabakhane çeşmesi, Kurey çeşmesi.

[1] *Dinî yapılar ve arkeolojik öğeleri ayrı bir başlık altında verilecektir:*

Dini Turizm

Hemen hemen bütün dinlerin ortak özelliği toplu ibadet ile ayinler ile bu eylemlerin yapılabileceği mekân ihtiyacının yanı sıra, ilgili mekânın iç huzuru ve mistik atmosferi sağlayabilecek niteliklere sahip bir mekân olmasıdır. Bu sebepten dolayı dini ibadet ve gelenekler belirli mekânlara bağlılık ve gereklilik gösterir. Örneğin hac ziyaretlerinin kişileri büyüleyen taraflarından birisi de mistik ve huzur verici mekânlar ile bu mekan parçalarının kişilerde meydana getirdiği dinlendirici çağrışımlardır. Aynı özelliklere Selçuklu ve Osmanlı mimarisinde de dikkat edildiğine şahit olmaktayız (Devasa kapı kubbe sütun ve mihraplar, akustik özellikler, süsleme ve motifler, sersebil ve şadırvanlar, çevredeki ulu çınarlar gül bahçeleri vs.) Harput' ta rekreasyonun belki de hiç düşünülmemiş bu yönüne cevap verebilecek alt yapısı mevcuttur. Bu amaçla halen ayakta olan, hizmete açık veya kapalı camiler, mescitler, kiliseler ve hatta bunlara yakın olan hamamlar ve çevreleri yeniden düzenlenip ziyaretçilerin istifadesine sunulabilir. Bu amaçla çevreleriyle birlikte düzenlenebilecek yapılar şunlardır:

Ulucami; Mimarisi bakımdan büyük önem taşıyan cami, Artuklu hükümdarı Fahrettin Karaaslan tarafından Miladi 1156-1157 yılında yaptırılmıştır (Foto:4). Adına nisbeten Cami-i Kebir mahallesinde bulunmaktadır. İç camiye giden koridorun sonunda bir taş üzerine oyularak kûfi hatıyla yazılmış kitabeye göre cami "Hısnıkeyfa" hanedanının dört hükümdarından biri olan Fahreddin Karaaslan tarafından yapılmıştır. Cami Anadolu'nun en eski yapılarından olup dikdörtgen, ortası açık, üç tarafı avlulu, tuğla kemerli plan ve tuğla yapılı eğri minaresi ile dikkat çekicidir. Aydınlatma orta kesimindeki açık alandan sağlanmaktadır. Bu kesimde büyük bir su sarnıcı mevcuttur. Duvarlar kırma taştan, tavanı ise taş ve tuğla yapılmış olan cami muhtelif zamanlarda restore edilmiştir.

Sarahatun Camisi ve Cemşit hamamı: Uzun Hasan'ın annesi Sara Hatun tarafından yaptırıldığı söylenmektedir Cami, 1585, 1843 ve 1843 yıllarında onarılmıştır. Önceleri küçük bir mescit şeklinde yapılmış olan cami, Padişah Abdülmecit dönemindeki imar hareketlerine bağlı olarak yeniden bugünkü ihtişamlı görünümüyle inşa edilmiştir. Kare planlı caminin minaresi iki renk kesme taştan yapılmış olup minberi Harput taş işçiliğinin en güzel örneğini yansıtmaktadır. Sara Hatun camisinin kare planlı, dört büyük kemer sütunlara dayanan kubbesiyle görünümü muhteşemdir Bu cami de günümüzde Harput'un en fazla ziyaret edilen ibadete açık camilerdendir (Foto:5). Caminin bitişiğinde bir yanında eski belediye dairesi, bir mahalle mektebi ve medrese olarak kullanılmış yapı ile usturlab mütehassıslarının çalıştığı bir muvakkithane2, diğer yanında ise Palu sipahi beyi Cemşit Bey tarafından yapılmış yakın bir tarihte restore edilmiş ve birkaç yıl öncesine kadar da işletilen Cemşit Hamamı bulunmaktadır.

[2] *Saat- zaman ayarları ve gözlemleri ile ilgili çalışmaların yapıldığı yer.*

Kurşunlu camii: Eskiden Kömür meydanı denilen kesimde bulunan caminin önceleri çevresi medreselerle (Kurşunlu, İsmailiye, Ziyaiye, Mehmed Ağa, Çolakzade medreseleri ile Harput Rüştiyesi, Numune İptidaisi ve Harput Darül-Hilafesi) çevrili bir site olduğu söylenmektedir (Sunguroğlu, 1958). Cami kapısı üzerinde yer alan kitabelerden biri çok eskidir fakat yapılış tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Kare planlı caminin üzeri kurşunla kaplı ikisi küçük üç kubbeden oluşmaktadır. Mihrap tarafında büyük pencereleri bulunmaktadır. Minaresi diğer camilere göre daha yüksektir. Avlusunda görkemli bir çınar ağacı mevcuttur. Önceleri çevresi medreselerle çevrili bir külliye iken bugün (avlu dahil) asıl fonksiyonuyla uyuşmayan ticari amaçlı işletmeler tarafından işgal edilmiştir.

Ağa Camii: Harput' un hemen girişinde Ağa mahallesinde bulunan ve sadece kesme taşlardan yapılı minaresi ayakta duran cami yakın zamanlara kadar yıkılmış harap bir durumda idi. Vakıflar tarafından yeniden inşa edilen caminin restorasyonunda günümüze ait inşaat malzemesi ve betonarme mimarisi kullanılması sebebiyle aslından uzaklaşılmıştır (Foto: 3).

Alacalı Camii: Büyük Kayabaşı civarında bulunan cami arap mimarisi etkilerini taşısa da Artuklu eseri olduğu söylenmektedir. Harput' un en eski camilerinden olduğu halde şaşırtıcı bir şekilde korunmuş ve ayakta olan cami dikdörtgen planlı olup iç kesimi iki kemer üzerine yapılmıştır. Mihrabı oyma mermer taşından, tavanı ise ahşap işleme ile yapılmıştır. Minaresinin şerefeye kadar münavebeli ve yatay bir şekilde siyah ve beyaz taşlardan şerefeden sonra ise yine siyah ve beyaz kesme taşlardan çapraz olarak yapılmasından dolayı "Alacalı cami" denmiştir.

Sürp Agop kilisesi: Bu kilise eski Şehroz mahallesi (Çocuk Yurdu mevkii) ne giderken yolun solundaki vadinin yamaçlarında bulunmaktadır. Yapılış tarihi 1859'dan eskidir. Klasik bir kilse örneği olup duvarları kontrfort'lar üzerine oturtulmuş ağır mağmatik taşlardan yapılmıştır. Üstü toprak tonoz şeklindeki kubbesinden bugün eser yoktur. Gerek büyüklüğü ve gerekse mevkisi açısından bu kilise Harput' ta bulunan kiliselerin en önde geleniydi.

Yakûbî (Meryem Ana-Süryani) kilisesi: Kalenin doğusunda yer alan kilisenin arka duvarlarını Harput kalesinin kaya kütleleri oluşturmaktadır. Yapı tarzı, kemerleri ve dua edilen yer simetrik bir karakter taşır. Kitabelere göre Harput kalesinden sonra en eski eserler arasında yer almaktadır. Milattan önce puthane olarak yapıldığı daha sonra ise kiliseye çevrildiği söylenmektedir. Kilisenin bir kısmının kalker kaya bloklarına gömülü olması, ilgi çekici olması yanında günümüze kadar ayakta kalabilmesini sağlamıştır.

Sürp Karabet kilisesi: Harput' un doğusunda Ulu Cami ile kale meydanı arasında Gürcü bey mahallesinde bulunmaktadır. Önceleri ahşap olarak yapılan kilise 1850 yılında mahalli hükümet

tarafından alınan bir izin ile çevresindeki bazı ermeni evlerin de dahil edilmesiyle muazzam bir plân dahilinde inşa edilmesi düşünülmüştür. Tepkilere neden olan bu girişimle kilise yıkılmış fakat meşrutiyetin ilanından sonra çevresindeki eğitim binaları ve papaz evleri ve büyük kubbesiyle yeniden inşa edilmiştir (Sunguroğlu, 1958). Kilisenin taştan yapılmış yan duvarlarının bir kısmı yıkık da olsa günümüze kadar ulaşabilmiştir.

Harput' taki bir dinî turizm öğesi türbelerdir. Fakat bu konu fiziki mekân yanında başlı başına hem de sosyolojik ve dinî bir planlama konusudur. Türbeler vaziyeti sayısı ve yanı başlarındaki adeta güzergah tabelalarını andıran yazıları, piknik alanına dönmüş çevreleri ve ziyaret biçimleriyle hem yukarıdaki vurgulamaya çalıştığımız yapı ve atmosferi geride bırakırken, öte yandan dinî büyüklere ve saygı geleneğine gölge düşürmektedir.

Harput'ta amacına uygun olarak düzenlenmesi gereken türbe ve ziyaretgâhlar şunlardır:

Fatih Ahmet Türbesi

Arap Baba Türbesi

Nadir Baba Türbesi

Mansur Baba türbesi

Üryan Baba Türbesi

Beşik Baba Türbesi

Murat Baba türbesi

Ahî Musa Türbesi

Zahri Baba Türbesi

Mitoloji, efsaneler ve tarihi olaylardan kaynaklanan ilgi dürtüsü

Diğer doğal, ekonomik, tarihi ve dinî ve tarihi faktörler gibi bunlarda mekâna bağlılık gösterir. Çekim gücü çok farklı ve karmaşık öğelerin eğitim kurumları yanında, toplumsal iletişim mekanizmaları ve "mit"lerin kuşaktan kuşağa aktarılmasıyla oluşurlar.

İnsan sürekli yeryüzü mekânı içindeki varlık ve olaylarla arasında bir ilgi ve örgü bağı kurar. Kendisiyle ilgi bağı kurduğu varlıklar arasındaki ilişki bazen somut, bazen de hayali (soyut) dir. Fakat kaynağı ve ilgi yönü ne olursa olsun bu bağ kişiyi bazı olayların yaşandığı ve anlatıldığı mekânlara ve ilgili öğelere yaklaştırır (Eralp,1983). Örneğin insanlar daha çocukluk dönemlerinde efsane ve hikayelerle büyütülürler, okulun ilk yıllarından itibaren tarihi olayların masalımsı dünyası içinde büyür ve zihinlerinde olayın kahramanları ile geçtiği mekânla ilgili normlar oluştururlar. Sonuçta kişilerde olayın geçtiği mekânı görme ve oradaki havayı teneffüs etme gibi gibi bir dürtü ve merak oluşur.

Aslında bu da bir rekreatif taleptir ve ilgi odağı haline gelen mekân ve elemanlarının bu yönüyle istifadeye sunulması ve korunması gerekir.

Mekân olarak Harput' ta cereyan eden tarihî olayların yanı sıra yine konularını Harput ve yakın çevresiyle ilgili objelerin oluşturduğu çok çeşitli efsaneler mevcuttur.

Etnografik sebepler (folklor)

Folklor, kendine has yaşam biçimi gelenek ve görenekleri, yeme içme ve konut biçimleri gibi yönleriyle bir topluluğu diğerlerinden ayırmaya yarar. Folklorün çekici bir unsur olarak önemi, şehir yaşamında ve günümüzün değişen toplumsal değerleri ve davranış biçimlerinin kişileri geçmişe özlem duymaya itmesidir. Bu özlem bir bakıma tabiattan kopuşun verdiği rahatsızlığın ifadesidir. Folklorik arayışın belirli mekânlarda rekreatif bir organizasyon olarak istifadeye sunulması gereklidir. Harput bu nedenle şehirden uzak ve tarihi mirasıyla, geçmişten hatıralarıyla söz konusu folklorik faaliyet için uygun bir yerdir. Bu amaçla uygun bur sivil mekân ünitesi ilgili folklorik değerlerin (giyim kuşam, mutfak, edebiyat, mimari vs.) sergilendiği ve sunulduğu bir yer olarak düzenlenebilir.

C- Rekreatif ve Turistik Nedenler

Şehirli nüfusun günübirlik rekreasyon ihtiyacı

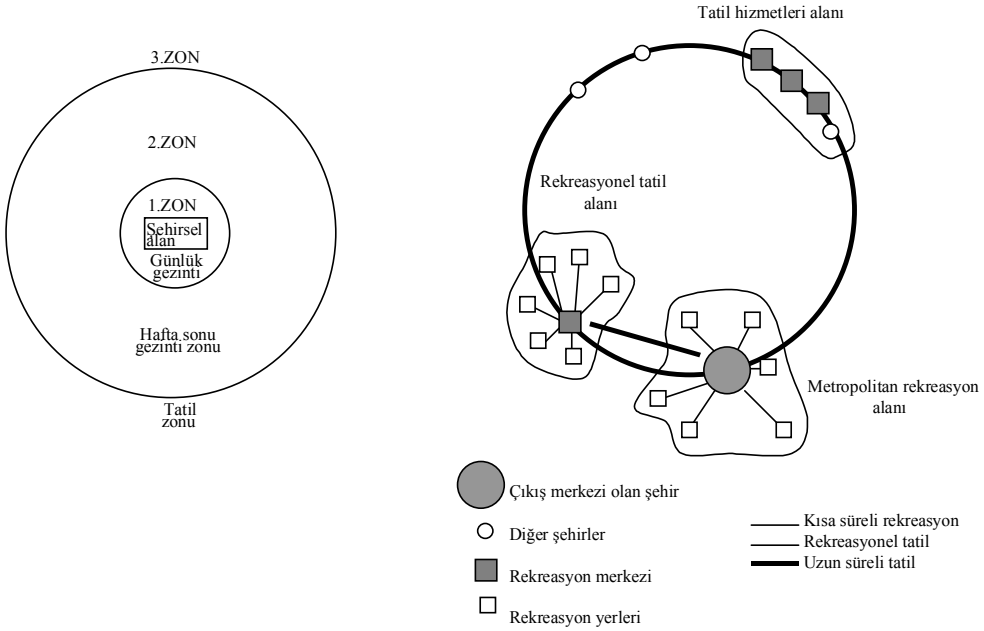
Kentleşme , kentlilerin yaşamlarında getirdiği yeni ihtiyaçlar içinde en önemlisi dinlenme ihtiyacıdır. İşte bu ihtiyacı gideren eylemler eylem rekreasyon faaliyetleridir.

Günümüzde yaşam düzeyindeki farklılıkları gidermek üzere çalışmalar yapan sosyolog psikolog ve doktorların birleştiği nokta insanın yaşama ve çalışmasında dinlenme imkanları için yeterli zamanı ayırması gerektiğidir (Bayer, 1992). Zira modern insanın bugün kendi oluşturduğu kent ortamında çevresel değişikliğin yarattığı hayat şartlarına dayanamadığı ve muayyen zamanlarda bir değişikliğe ihtiyacı olduğu bir gerçek olarak kabul edilmektedir ki bu değişiklik ancak rekreasyon aktivitesinin istenilen zaman ve miktarda yapılması ile mümkün olmaktadır.

İstatistiklere göre gelişmiş ülkelerde kent nüfusunun % 25- 35' inin hafta sonlarını çevredeki kırsal alanlarda geçirdiği saptanmıştır. (Bayer, 1992)

Rekreasyon dinlendirici ve eğlendirici yönünün yanı sıra sağlık yönünden de bir ihtiyaçtır.

Şehir ve Bölge plancıları coğrafyacılar artık bir şehrin bünyesinde PASİF REKREASYON[3] (İndoor recreation) un yanı sıra AKTİF REKREASYON[4] (Outdoor recreation) önemini vurgulamaktadırlar (Özgüç, 1984, Bayer, 1992). Bu tür bir rekreasyon biçimi şehrin diğer fonksiyonları gibi kolay ulaşabilmeyi gerektirmektedir. Bir çeşit kırsal rekreasyon biçimi olup aslında şehirden çıkmış olan AKTİF REKREASYON (Outdoor recreation) geniş bir arazi kullanımı ve bazı doğal çekici özelliklerinin bulunması gerektirmektedir. Bu nedenle pek az şehir hemen yanı başında bulunabilecek böylesi bir sahaya sahiptir. Dolayısıyle şehirli nüfusun günlük ya da hafta sonu dinlenme ihtiyacını giderebileceği şehir dışındaki alanların mesafesi ve ilgili rekreatif kuşak değişebilmektedir (Şekil: 2).

Şekil 2: Rekreasyonun niteliği ve süresi ile Şehir çevresindeki rekreatif zon ilişkilerini gösteren modeller (Özgüç, 1984'ten).

[3] *İnsanların bulundukları ortam içinde büyük bedeni hareketlere gerek göstermeden boş zamanı değerlendiren rekreasyon faaliyetidir. Radyo dinleme,televizyon seyretme, müzik dinleme, kitap okuma, müze ziyaretleri, yürüyüş vs*

[4] *İnsanların bulundukları kırsal veya kentsel alanda bedensel bir güç sarf ederek boş zamanı değerlendirme faaliyetidir. Bu faaliyetler kişinin bulunduğu bölge yöre veya kent içindeki spor tesislerinden faydalanarak boş zamanını değerlendirmesi olabileceği gibi kırsal alanda yapacağı kampçılık, ve su sporları ve avcılık da bu rekreasyona dahil edilebilmektedir.*

Rekreatif kuşak zonunun genişlemesi söz konusu faaliyetin şehirli nüfusun bütün kesimleri (özellikle dar gelirli nüfus) tarafından icra edilmesini güçleştirmektedir. Buna rekreasyonun alanının çekici unsurlarının zenginliği veya hitap ettiği kesimin genişliği de dikkate alındığında Birçok çekici faktörü bünyesinde barındırması (tarihi, görüş mesafesi ve manzarası, jeomorfolojik cazibesi, iklimi, şehrin yanı başında bulunması vs.) Harput' un önemini bir kat daha arttırmaktadır.

Ulaşım kolaylığı, şehire olan mesafe

Turistik ve rekreatif çekicilikler ne olursa olsun normal ulaşım araçlarıyla bunlara ulaşılamazsa bir değer ifade etmezler. Fiziksel izolasyon ve yetersiz ulaşım imkanları turizmi açıkça engeller. Ulaşımın en önemli fonksiyonu erişilebilirliği sağlamasıdır. (Özgüç,1984, s.34-57) Erişilebilirlik ise belirli bir fiyat ve belirli bir süre içinde rekreatif merkeze kolayca ulaşabilmeyi ifade eder. Şehirli nüfusun günübirlik ve hafta sonu rekreatif eylemlerine konu olan alanların fazla zaman harcanmadan gidilebilecek yerler olması ve birçok kişi için yol maliyetinin ucuz olması gibi nedenler tercih konusu olmaktadır

Elazığ şehir merkezine 5 km uzaklıkta bulunan Harput şehre yakınlığı ve son zamanlarda düzenlenen karayoluyla adeta Elazığ kentinin hemen yanı başında, fakat kent merkezinin atmosferinden tamamen farklı bir atmosfer sunabilme özelliğine sahiptir. Kolay erişilebilirlik Harput için önemli bir avantajı oluşturmaktadır.

5. HARPUT' TA MEVCUT PEYZAJ (DOĞAL GÖRÜNÜM) VE ARAZİ KULLANIMI

Rekreasyon imkanlarının yerleştirileceği doğal sahalarda ve yörelerde yapılacak planlama çalışmalarında ekolojik dengenin ya da tarihî dokunun muhafazasını sağlayacak bir arazi kullanım planlaması yapılması şarttır. Dolayısıyla çok yönlü ve amaca uygun bir kullanımın gerçekleşebilmesi için mevcut arazi ve mekân kullanım durumunun gözden geçirilmesinde fayda vardır.

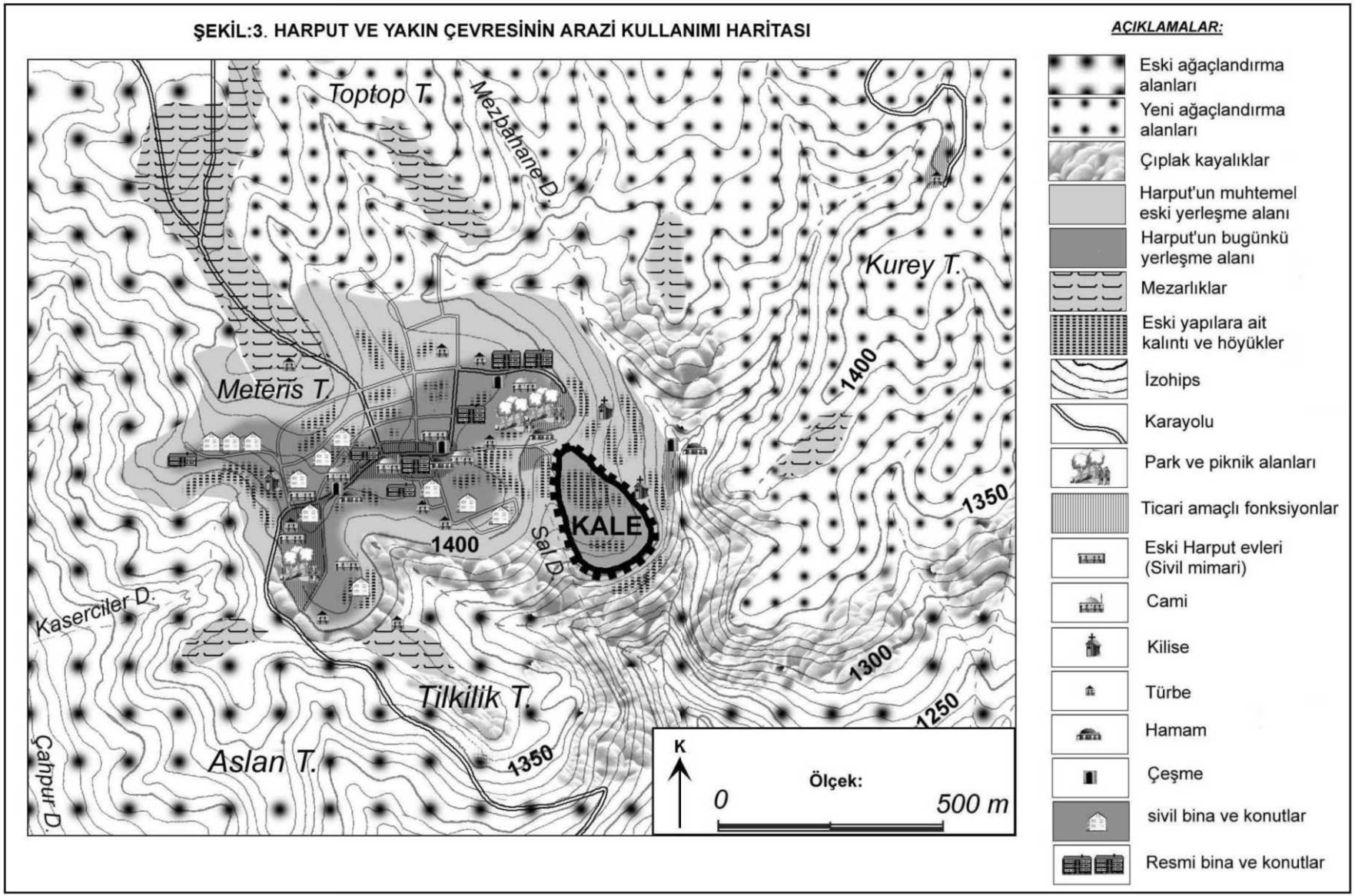
İncelemeye konu olan Harput, kuzeyden güneye doğru alçalan, hafif eğimli bir aşınım yüzeyinin Elazığ ovasına bakan güney kenarında ve yine güneye doğru yönelen vadiler tarafından parçalanmış sırtlardan birinin üzerinde ve derin vadiler arasında kalan çevresine göre hakim bir düzlüğe kurulmuştur. Bu düzlüğün vadilerle yarılmış yerlerinde, kalenin de kurulmasına imkan sağlamış olan oldukça sarp ve birbirinden bağımsız kalker blokları ortaya çıkmıştır. Bu masif karakterdeki kalker bloklar güney yamaçlarından Elazığ Ovasına açılan vadilerin ağız kısımlarında dik kornişler ve boğazlar oluşturmaktadır.

Eski bir yerleşim alanı olması dolaysıyla çevresinin asli vejetasyonu olan meşe-ardıç ormanları büyük ölçüde tahrip edilmiş durumdadır. Yapılan ağaçlandırma çalışmaları da henüz sonuç vermemiş olması nedeniyle çevreye genelde step manzarası hakimdir. Eski ağaçlandırma sahaları genellikle platonun ovaya bakan yamaçlarını ve vadileri kapsamaktadır (Şekil:3). Bunun yanında "Yeşil Kuşak Projesi " dahilinde Harput yerleşmesinin kuzey, kuzeydoğu ve doğu kesiminde bulunan düzlükler ağaçlandırma kapsamına alınmıştır. Eski ve yeni ağaçlandırma sahaları araştırmaya konu olan sahanın büyük bir kesimini oluşturmaktadır. Bu aslında umut verici ve sevindirici bir durumdur. Erozyonun şiddetli bir şekilde etkili olduğu alanlarda ise ana kaya pek çok kesimde yüzeye çıkmış, kalkersiz kahverengi topraklarda oluşan topraklar da büyük ölçüde degredasyona uğramış durumdadır. Bu özellik, Harput platosuna tarımsal alan varlığı oldukça sınırlı, bozulmuş otlakların yaygın olduğu bir karakter kazandırmıştır. Mevcut tarıma elverişli sınırlı alanlar ise, hemen bütünüyle bağ ve bahçe tarımına ayrılmış durumdadır.

Arazi kullanımının en ilginç yönü mevcut yerleşme alanıyla kıyaslanmayacak ölçüde geniş mezarlıkların yerleşme mekânını kuşatmasıdır. Öyle ki Harput, neredeyse mezarlıklar şehri intibaını uyandırmaktadır. Mezarlıklar bir bakıma muhtemel eski yerleşme alanının sınırları ve büyüklüğü hakkında fikir vermektedir. Bugün mevcut mezarlıklar Aslantepe, Tilkilik Tepe kuzey batısında, Meteris Tepe kuzeyinde Toptop Tepe civarında ve Kurey Tepe yamaçlarında bulunmaktadır.

Tümüyle olmasa da daha çok yakın medeniyetlere ait arkeolojik değeri olan yapılar büyük bir yıkıma rağmen kalıntılarla da olsa varlıklarını sürdürmektedir. Bugün ayakta kalabilmiş veya restorasyonu yapılması gereken arkeolojik değeri olan eserler ve mevcut durumları şöyledir:

İç kale ve dış surlar olmak üzere iki bölümden meydana gelen Harput kalesi (Süt kalesi adı da verilir) kalker bloklar üzerine inşa edilmiştir. Kalenin ön ve yanlarında yer alan, bazıları yuvarlak, bazılarının ise köşeli olduğu burçlar tahrip olmuş, yer yer tamamen yıkılmışlardır. Dış surların büyük bir bölümü yıkılmış olup, sadece girişte bazı kalıntıları görülmektedir. İç surlara ait duvarlar ise ya tahrip olmuş vaziyette ya da kumtaşı bloklarından yapılmış kesimleri şiddetli mekanik çözülmeye uğramaktadırlar. Kalenin önemli bir bölümü yıkık ve bakımsızdır. Girişte solda olduğu söylenen menfez şeklindeki kapılar ve kapıların açıldığı dehlizler enkaz altında kalmış olduklarından görülememektedirler. Kalenin üzerindeki platform ise adeta buradaki yıkılmış yapıların taşlarının yığınağı halindedir. Kale üzerindeki platform üzerinde yakın zamanlara kadar da olduğu söylenen Kale Camiinden de eser yoktur. Kale ve çevresinin temizlik durumu da son derece kötüdür.

ŞEKİL:3. HARPUT VE YAKIN ÇEVRESİNİN ARAZİ KULLANIMI HARİTASI
Toptop T.
Mezbahane D.
Kurey T.
Meteris T.
1400
KALE
Sal D.
1350
1300
1250
Kaserciler D.
Tilkilik T.
Aslan T.
Çahpur D.
K
Ölçek:
0
500 m
AÇIKLAMALAR:
Eski ağaçlandırma alanları
Yeni ağaçlandırma alanları
Çıplak kayalıklar
Harput'un muhtemel eski yerleşme alanı
Harput'un bugünkü yerleşme alanı
Mezarlıklar
Eski yapılara ait kalıntı ve höyükler
İzohips
Karayolu
Park ve piknik alanları
Ticari amaçlı fonksiyonlar
Eski Harput evleri (Sivil mimari)
Cami
Kilise
Türbe
Hamam
Çeşme
sivil bina ve konutlar
Resmi bina ve konutlar

Hamamlar içerisinde günümüzde yeniden restore edilmiş ve faaliyet halinde bulunan tek hamam Cemşit ve Dabakhane hamamlarıdır. Dabakhane hamamında tamamen günümüz betonarme inşaat malzemeleri ve tekniği kullanılarak yapılmış olması tarihi kimliğini ortadan kaldırmıştır. Sarahatun cami bitişiğindeki Cemşit hamamı restore edilmesine ve yakın zamanlara kadar işletilmesine rağmen bugün işletmesi durmuş, çevresi çay bahçesi olarak kullanılmaktadır. Kale karşısında bulunan hamam ise Harput' ta tamamen harabe halini almış ve adeta yıkılmaya terkedilmiş yapılardan biri olup kurtarılmayı beklemektedir. Lakin asıl kurtarılması gereken yapı, kubbe ve kemerlerinin sağlamlığı ve büyüklüğüyle, Selçuklu mimari özelliklerini yansıtan kapısının ihtişamıyla görenleri büyüleyen, fakat içi tamamıyla hurdalık ve çöplüğe dönmüş olan Hoca hamamıdır. Bu hamam çevresi çevre düzenlemesi açısından ideal şartlar barındırmaktadır.

Eski Harput evlerine ait örnekler parmakla sayılacak kadar az olup bunlarda bakımsızlıktan yıkılmak üzeredir. "Davraza" adı verilen kemerli ve büyük kesme taşlardan yapılmış haremlik ve selamlık gibi üniteleri olan büyük kapılı konaklara ait örnekler ise hiç yoktur. Harput' ta sivil mimariyi kısmende olsa yansıtan, çoğu taştan ve kerpiçten yapılmış üzeri toprak damlı, çıkmalı (şahnişinli) (Harput'un girişinde Ağa mahallesinde ve meydan mahallesinde bulunan) birkaç eski ev örneği mevcuttur.

Harput şehrinin su ihtiyacını karşılayan 55 tarihi çeşmeden sadece bir kaç tanesi zamanımıza kadar varlığını koruyabilmiştir. Bunlardan Üç Lüleli çeşme Ağa mahallesinde Ağa camisinin önünde yer almaktadır. Eyvanlı olan bu çeşme, bakımsız olup saka damı ise yıkılmış durumdadır. Kurşunlu Çeşmesi (Kurşunlu Cami avlusunda) çeşme olarak fonksiyonunu icra ettiği halde, tarihi çeşme yapısı ortadan kaldırılmıştır. Ulucami avlusundaki Beypınarı ile meydan çeşmesi ise, yapılar durduğu halde çeşme olarak fonksiyonların icra etmemektedirler.

Mimarisi bakımdan büyük önem taşıyan ve dikdörtgen . ortası açık, üç tarafı avlulu, tuğla kemerli plan ve tuğla yapılı eğri minaresi ile dikkat çekici özellikleriyle Anadolu'nun en eski yapılarından olan **Ulucami**, muhtelif zamanlarda restore edilmiş fakat çevresi çok çeşitli ve amaç dışı (Piknik yeri, otopark, kır gazinosu vs) kullanımlara sahne olmaktadır.

Günümüzde Harput'un en fazla ziyaret edilen ibadete açık camilerden olan ve camisinin kare planlı, dört büyük kemer sütunlara dayanan kubbesiyle muhteşem görünümlü **Sarahatun Cami** yanı başındaki meydanın yoğun trafiğinden dolayı kirlilik ve tahribattan nasibini almaktadır Caminin hemen bitişiğinde yakın bir tarihte restore edilmiş ve birkaç yıl öncesine kadar işletilen fakat bugün diğer hamamlar gibi kaderine terkedilmiş olan Cemşit Hamamının bahçesi de amaç dışı kullanılmaktadır.

Avlusunda görkemli bir çınar ağacı mevcut olan **Kurşunlu camiinin** geçmişte tasvir edilen görünümünden eser yoktur. Hatta 1955 yıllarına kadar odun deposu olarak kullanıldığı söylenmektedir (Sunguroğlu,1958). Önceleri çevresi medreselerle çevrili bir külliye, bahçesi bir dinlenme ve huzur mekânı iken bugün (avlu dahil) asıl fonksiyonuyla uyuşmayan ticari amaçlı işletmeler tarafından işgal edilmiştir.

Harput' un hemen girişinde Ağa mahallesinde bulunan ve sadece kesme taşlardan yapılı minaresi ayakta duran **Ağa camii,** yakın bir zamana kadar yıkılmış harap bir durumda idi. Vakıflar tarafından yeniden inşa edilen caminin restorasyonunda günümüze ait inşaat tekniği kullanılması ve alâlede bir betonarme mimari sebebiyle aslından uzaklaşılmıştır. Camii çevresi enkaz halindedir.

Artuklu eseri olduğu söylenen ve büyük kayabaşı civarında bulunan **Alacalı Camii** Harput' un en eski ve en sağlam yapılarındandır.. Geçmişte Harput' un yetiştirdiği büyük şahsiyetlerden olan *Beyzade Hacı Ali Efendinin* hutbe okuyup Cuma kıldırdığı, ve bundan dolayı da çevre kasaba köylerden dahi insanların gelip dolduğu söylenen (Sunguroğlu, 1958) Alacalı cami bugün kapalı durumdadır.

Harput Kalesinin doğusunda yer alan Meryem Ana kilisesinin arka duvarlarının Harput kalesinin kaya kütleleri oluşturması nedeniyle günümüze ulaşabilmiş yapılardan biridir.

Kale meydanından inen aşağı yolun sağında Süryani mahallesinde yer alan **Sürp Karabet kilisesinin** bugün ancak taştan yapılmış yan duvarlarının bir kısmı ayaktadır.

Harput' ta bir dinî turizm öğesi olan türbeler ise, sıradan mimarileri yanında yakın çevrelerindeki arazi kullanımı, ziyaret amacı ve biçimiyle tarihimizin mümtaz şahsiyetlerinin hatıralarına saygı geleneğimiz açısından uygun olmayan bir manzara arz etmektedir.

6. ÇEVRESEL PLANLAMANIN ANA HATLARI VE YAPILMASI GEREKEN DÜZENLEMELER

Planlamanın gerekçeleri ve zorunluluğu ortaya konmaya çalışılan Harput ve yakın çevresiyle ilgili yapılabilecek düzenlemeler konusu, ana hatlarıyla ve öneri biçiminde verilecektir. Kuşkusuz söz konusu mekânın ayrıntılı ve bilimsel temellere dayalı bir planlaması bu çalışmanın kapsamını aşan bir ekip çalışmasını gerektirmektedir. Aşağıda Şekil 4' te de belirtilmiş olan çevresel düzenlemeye ilişkin konuların ana başlıkları ayrıntıya girilmeden verilmiştir.

Tarihi dokunun restorasyonu ve genel düzenlemeler

Bahsettiğimiz çekici özellikleri içinde en çok tarihi yönüyle tanınan Harput binlerce yıl çok çeşitli medeniyete ev sahipliği yapmış, geçtiğimiz yüzyıla kadar da yakın ve uzak çevresinin önemli

bir merkezi olmuştur. Bu kadar köklü ve zengin bir tarihi geçmişe ait izlerin işaretlerin yapı ve kalıntılarıyla karşılaşmak herkesin hakkıdır. Doğal çevre ne kadar cazip olursa olsun, ziyaretçinin sadece bu yöndeki beklentilerini bulamaması hayal kırıklığı için yeterli bir nedendir. İhmal nedeniyle yakın bir geçmişte yıkılmış olduğu açıkça belli olan ve tepesine bir tabelanın dikildiği toz toprak ve çöplük içindeki bir enkaz yığını hiçbir zaman cazip değildir. Zaman zaman restore edilmiş ve bugün ayakta kalabilmiş olan cami ve hamamların özellikle çevrelerinin düzenlenmesi gereklidir. Tarihi yapılar ile çevreleri arasında net bir kontrast sağlanmalıdır[5]. Bu amaçla Kurşunlu, Sarahatun ve Ulucami çevresinde ticari amaçlı işletmeler kaldırılmalı ve bu üç mekân çevreleriyle birlikte tek bir ünite olarak ele alınarak birleştirilmeli ve bir külliye olarak düzenlenmelidir.

Harput' un muhtemel eski yerleşme alanı "sit alanı" ilan edilmeli ve motorlu trafiğe kesinlikle kapatılmalıdır. Çünkü eksoz gazından kaynaklanan polütantlar yağışlı dönemlerde asit yağmurları olarak yere inmekte ve tarihi yapılara zarar vermektedir.

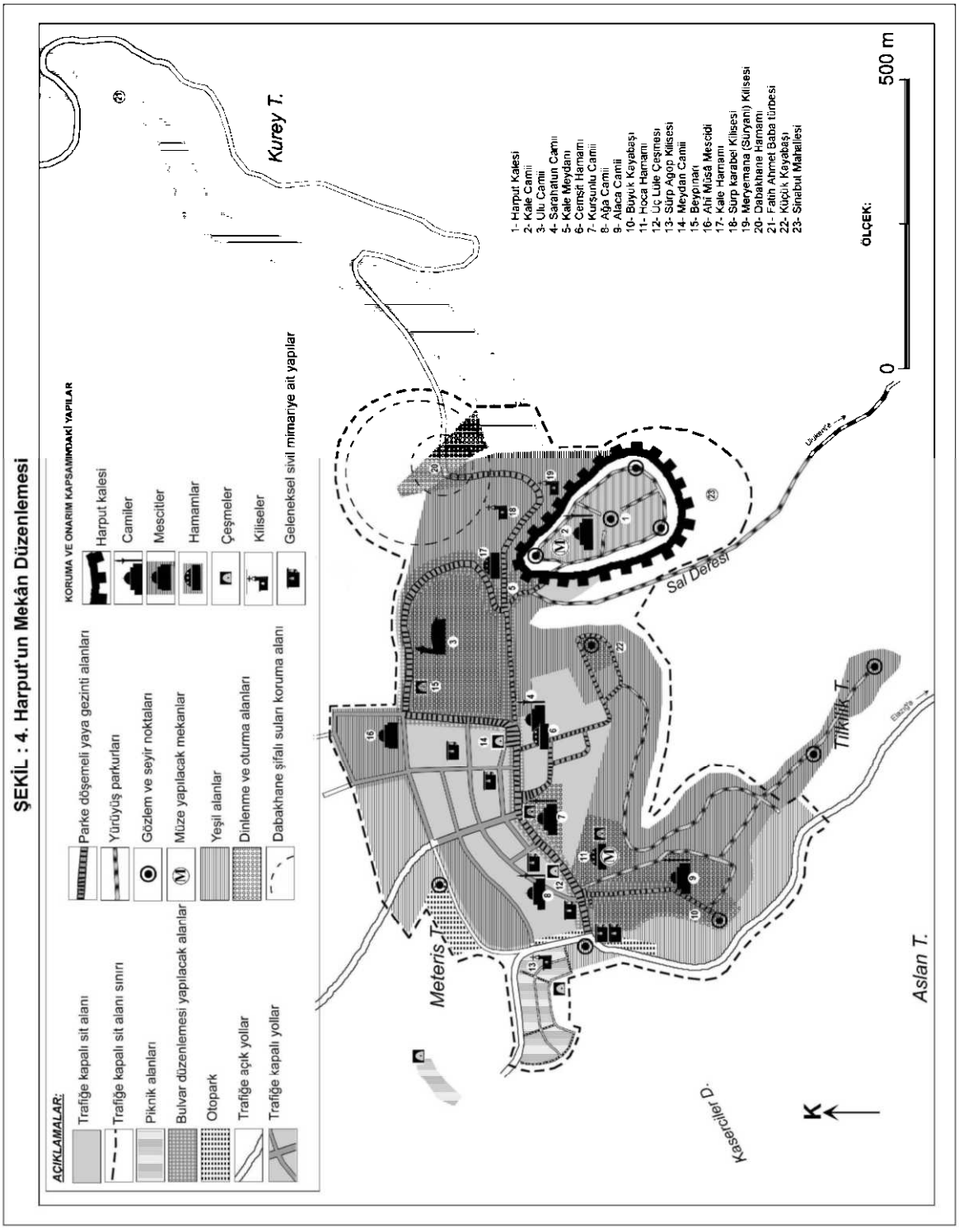
Mevcut tarihi yapıların yoğun olduğu Ahmet Bey, Sarahatun, Meydan ve Cami Kebir mahalleleri birleşik bir bulvar olarak planlanmalı tüm ticari amaçlı işletmeler bu alan dışına çıkarılmalıdır.

Restorasyonu yapılması gereken yapılar ise Harput kalesi, Kale hamamı, Hoca hamamı, Sürp Agop kilisesi, Sürp Karabet kilisesi, Üç Lüle çeşmesi, Meydan çeşmesi ve Beypınarı' dır. Bu yapılar restore edilirken aslına ve yapılış dönemi mimari özelliklerine, yapı malzemesinin niteliğine dikkat edilmeli aşınmaya ve mekanik çözülmeye karşı dirençsiz olan kumtaşı kullanılmamalıdır. Bu kayaç cinsiyle Kale duvarlarında yapılmış olan restorasyon iyi sonuç vermemiştir. Kalker aşınmaya karşı daha dirençli olup çevreden rahatlıkla ve bol miktarda bulunabilme özelliğine sahiptir. Restorasyon işlemlerinde konunun uzmanları görevlendirilerek, yapı ve biçimler büyük bir titizlikle yenilenmelidir.

Açık ve kapalı müzeler

Müze olarak değerlendirilebilecek mekânlar Harput kalesi ile Hoca hamamıdır. Harput Kalesinde eskiden mevcut olup, bugün enkaz ve taş yığını halinde bulunan birçok burç, dehliz, gözetleme yeri, cami kilise gibi yapıların onarılarak, Harput' ta bulunmuş veya kazılar sonucu bulunabilecek mezar taşı kitabe vb. öğelerin sergilendiği bir açık hava müzesi yapılabilir. Hem bu yolla kale korunmuş ve tahrip edilmesi de önlenmiş olacaktır.

[5] *Biçimlerin ayırımını sağlayan başlıca kontrast şekilleri, yalıtım (ön plana çıkarma), rölatif ölçü (boyut farklılığı), Kontur ve yüzey farklılığıdır (Yürekli 1977, s:34)*

ŞEKİL : 4. Harput'un Mekân Düzenlemesi
AÇIKLAMALAR:
Trafiğe kapalı sit alanı
Trafiğe kapalı sit alanı sınırı
Piknik alanları
Bulvar düzenlemesi yapılacak alanlar
Otopark
Trafiğe açık yollar
Trafiğe kapalı yollar
Parke döşemeli yaya gezinti alanları
Yürüyüş parkurları
Gözlem ve seyir noktaları
Müze yapılacak mekanlar
Yeşil alanlar
Dinlenme ve oturma alanları
Dabakhane şifalı suları koruma alanı
KORUMA VE ONARIM KAPSAMINDAKİ YAPILAR
Harput kalesi
Camiler
Mesciter
Hamamlar
Çeşmeler
Kiliseler
Geleneksel sivil mimariye ait yapılar
1- Harput Kalesi
2- Kale Camii
3- Ulu Camii
4- Sarahatun Camii
5- Kale Meydanı
6- Cemşit Hamamı
7- Kurşunlu Camii
8- Ağa Camii
9- Alaca Camii
10- Büyük Kayabaşı
11- Hoca Hamamı
12- Üç Lüle Çeşmesi
13- Sürp Agop Kilisesi
14- Meydan Camii
15- Beypınarı
16- Ahi Musa Mescidi
17- Kale Hamamı
18- Sürp karabet Kilisesi
19- Meryemana (Süryani) Kilisesi
20- Dabakhane Hamamı
21- Fatih Ahmet Baba türbesi
22- Küçük Kayabaşı
23- Sinebut Mahallesi
ÖLÇEK:
0
500 m
Kurey T.
Meteris T.
Sal Deresi
Tilkilik T.
Aslan T.
Kaşerciler D.
K
Elazığ
Ulukonak

Büyüklüğü mimarisi ve görkemli kapısı ile Hoca hamamı kapalı Harput müzesi için en uygun mekândır. Çevresinin uygun teraslar ve park peyzaj elemanlarıyla düzenlenmesi halinde Hoca Hamamı ve çevresi, hem bir harabe ve çöplük olmaktan kurtarılacak, hem de Harput'a has folklorik ve arkeolojik değerlerin sergilendiği ve birden fazla çekici unsuru bünyesinde barındıran bir mekân olacaktır.

Bulvarlar, gezinti alanları, seyir ve gözlem noktaları ile yürüyüş parkurları

Başarılı bir çevre düzeni iç ve dış mekânların uyumlu ve başarılı ilişkilerine bağlıdır. Bu ilişkilere en iyi örnek kurak bölgelerdeki avlu mimarisidir (Saini, 1970). Harput' un da içinde bulunduğu kurak ve sıcak bölgelerde serinletici ve huzur verici bir öğe olarak avlular ve açık mekân tasarımları geleneksel mimarinin ayrılmaz bir parçası olmuşlardır. Avlu ve ortak mekân tasarımlarında serinlik, duygu ve düşüncenin derinleşmesi, dinlendiricilik ve estetik belirleyici öğelerdir. Her ne kadar topoğrafik şartlardan dolayı böyle bir avlu eğilimi Harput' taki konut mimarisi için sınırlı kalmışsa da ortak kullanım gerektiren mekânlarda özellikle cami ve kilise çevrelerinde böyle bir mimarinin izlerini görmek mümkündür. Bugün için Harput' ta konut açısından yer sorunu sözkonusu olmadığından kutsal yerlerin çevrelerinin ve bulvarların geleneksel çevre mimarisine ve tarihi dokuya uygun olarak serinletici ve yeşil öğelerle düzenlenmeleri mümkündür. Düzenlenecek bulvar ve yürüyüş parkurlarında, ısıyı absorbe edip çevrede bunaltıcı etki bıraktığından asfalt döşemeden kaçınılmalıdır. Bu amaçla ısıyı ve nemi daha az tutan kayaçlardan yapılmış parke taşlar tercih edilmelidir.

Harput kalesi ile Büyük ve Küçük Kayabaşı mevkileri dahil olmak üzere çevreye çok değişik bakış açısıyla hakim çok farklı ve zengin manzaralara sahip yerler mevcuttur. Bunlara hem Harput'u güneyden farklı bir perspektifle görebilme hem de Elazığ şehrini tamamen görebilme imkanı veren Tilkilik Tepeyi de ekleyebiliriz (Foto:7). Bu alanlarda seyir ve dinlenme noktaları tespit edilmeli, söz konusu alanlar rahatlıkla ulaşmayı ve yürümeyi kolaylaştıracak bir biçimde düzenlenerek, hava karardığında bile istifade açısından ışıklandırılmalıdır. Yürümek sadece bir uzaklığın aşılması değil, aynı zamanda çevrenin ruhsal ve duygusal yönden keşfidir. Yaya yolu tasarımında uzaklık, güvenlik rahatlık, erişilebilirlik ve hedefe ulaşma isteği en önemli kriterler olmalıdır (Bakan ve Konuk, 1987)

Doğal yürüyüş parkuru olarak kalenin doğusundan Dabakhane hamamına inen mevcut yol dışında, kalenin batısında Sal Dere tabanı boyunca yalçın kalker bloklar arasında Ulukent'e ulaşan ve bugün patika olarak kullanılan güzergah düzenlenebilir.

Kaplıca ve sağlık turizmi planlaması

Orta yükseklikteki dağlık alanlara has iklimler, insan bünyesini uyarıcı, solunum organlarını güçlendirici ve kan dolaşımın hızlandırıcı etkiler yapar (Ülker,1988) Harput' un sahip olduğu klimatik avantajlara daha önce değinmiştik. Ruh hastalıkları, mide bağırsak ve romatizmal hastalıklara iyi geldiği söylenen ve Elazığ halkı tarafından sıkça ziyaret edilen Dabakhane şifalı suyu ise Harput' un sağlık turizmi açısından diğer bir önemli avantajıdır. Sağlık Turizmi planlaması ve önerileri açısından öncelikli kaynakların belirlenmesinde, kaynak yakınında çekici doğal tarihi ve doğal güzelliklerin bulunması aranan önemli bir ölçüdür. Harput ve Dabakhane suyu ender rastlanan böyle bir bütünleyiciliğe sahiptir. Bu nedenle hamam çevresindeki eski yapıların restorasyonuna önem verilmeli, yakın çevrede peyzaj düzenlemeleri ve ağaçlandırma yanında, güneşlenme, dinlenme, kısa ve uzun yürüyüş yolları yapılmalıdır. Bu amaçla gerekli topoğrafik ve hidrografik şartlar mevcuttur. Çam ağacının doğal salgılarla çıkardığı özel koku sinir sistemi üzerinde uyarıcı ve olumlu bir etki bıraktığından ağaçlandırmalarda çam türleri tercih edilmelidir. Şifalı su kaynağını koruyucu tedbir olarak zonlar şeklinde konsatrik koruma kuşakları belirlenmelidir. Belirlenen bu koruma kuşağı dahilinde yapılaşma yasağı getirilerek dinamit atma vb. faaliyetler yasaklanmalıdır. Ne yazık ki geçmişte kaynak yakınında koruma kuşağı kapsamına girebilecek bir alanda kalkerli arazide taş ocağı işletilmiştir.

Özetle, sağlık turizmi kapsamında tarihi doku, topoğrafya, doğal ve klimatik özellikler ile şifalı kaynak unsuru arasında ilişkiler iyi tespit edilerek gerekli düzenlemelerle çekici bütünlük sağlanmalıdır.

Dini turizm

Dini Kutsal mekânlar ve ziyaretgahlar Harput' un önemli bir rekreatif yönünü oluşturmaktadır. Düzenlenmesi ve plan kapsamına alınması gereken dinî turizm öğeleri. camiler kiliseler ve türbelerdir. Hem dinî hem de geleneksel bir görevin yerine getirilmesi itibariyle belirli zamanlarda ziyaret mahalli olan Harput' taki mezarlıklar da bu kapsama alınabilir. Camiler inşa edildikleri dönemin mimarî özellikleri dikkate alınarak restore edilmelidirler. Bugün bu camilerin daha çok çevrelerinin düzenlenmesi ve fonksiyon dışı unsurların ve yapı elemanlarının cami çevrelerinden uzaklaştırılmaları gerekmektedir. Kurşunlu camii, Sarahatun camii ve Ulu camii çevresel olarak tek bir ünite olarak ele alınabilir. Geçmişte bu camilerin yakınında bulunan medrese, kütüphane, muvakkithane ve hamam gibi çeşitli ek fonksiyonlar da araştırılıp aynı planlama ünitesi içinde değerlendirilip onarılmalı veya yeniden yapılmalıdır. Camiler dışında, bugün mevcut ya da kalıntıları bulunan kiliseler de dinî turizme kazandırılmalıdır. Bu kiliseler, Harput kalesinin doğu duvarlarını oluşturan kayalıklara gömülü olarak yapılmış olan ve bu yapı tarzı nedeniyle günümüze ulaşabilmiş olan Meryem Ana kilisesi, Gürcü mahallesinde (Dabakhane hamamı ile Ulucamii arasında) Sürp Karabet kilisesi ve Şehroz mahallesindeki Sürp Agop kilisesidir. Kutsal mabetler düzenlenirken mekânın içi ve dışıyla huzur

verici motiflere dikkat edilmesi, çevrelerinin dinlendirici ve sessiz olması için gerekli tedbirlerin alınması, çeşme ve şadırvan gibi serinletici öğelerle donatılmaları gerekmektedir.

Dini turizm açısından hem sosyolojik hem de mekân açısından müdahaleyi gerektirecek üniteler türbelerdir. Öncelikle türbelerin buralarda yatan ve Harput' un yetiştirdiği mümtaz şahsiyetlere yakışır bir şekilde, hayranlık uyandırıcı ve saygınlık verici zarif bir mimariye kavuşturulmaları ve ziyaret biçimi konusunda insanların çeşitli araçlarla bilgilendirilmeleri gerekmektedir. Bu konuda ilgili bir kuruma denetim ve düzenleme yetkisi verilebilir.

Piknik alanları

Harput sahip olduğu birden fazla çekici özelliğinden dolayı her kesimden insanın, özellikle daha uzak bir mesafeye gitme zamanı ve imkanı olmayanların tercih konusu olmaktadır. Fakat tarihi fonksiyonları ön plânda olan bir mekânın hemen mesire yeri olarak düşünülmesini ve tercih sebebi olan nedenlerin ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bu amaçla piknik ve mesire yeri olarak düzenlenecek alanlar belirlenip bu ihtiyaca yönelik olarak sunulduktan sonra gerekli müdahaleler yapılmalıdır.

Çevre tahribatına ve amaç dışı kullanıma yol açması nedeniyle tarihi yapıların çevresinde piknik yasağı getirilmelidir. Bu ihtiyaca yönelik olarak badem ağaçlarıyla kaplı Kaserciler deresi kuzey yamaçları (Eski Şehroz mahallesi) teraslanarak düzenlenebilir. Piknik alanları olarak kullanılabilecek diğer alanlar Mezbahane Deresinin güney kesimleri (Dabakhane hamamı çevresi) ve Fatih Ahmet Baba türbesinin uzak çevresidir. Piknik yeri tespitinde amaç bu yöndeki talepleri tarihi dokudan uzaklaştırmaktır.

Doğal çevrenin korunması ve diğer peyzaj düzenlemeleri

Şehir mekânı dışındaki rekreatif yönlü doğal ortam arayışlarının kökeninde bozulmamış ve kendine has özelliklere sahip monoton olmayan bir çevre özlemi yatmaktadır. Dolayısıyla kırsal alanın kendi bünyesinde zaten var olan doğal ekosistem, aşırı ve sağlıksız kentleşme ile kentlilerin rekreatif ihtiyacından dolayı yeniden gündeme gelmiş, fakat bu kez her boş bulunan yere kaba saba gelişigüzel piknik yapma ve motorlu araçlarla gezinti alışkanlığı, sayfiye yerleşmeleri adı altındaki çirkin betonlaşma, tabiat ve tarihi varlıklar üzerinde olumsuz etkiler yaparak ekolojik dengeyi tehdit eder hale gelmiştir. Tarihi ve prehistorik çevrenin tahribi yanında doğal vejetasyonun bozulması erozyon ve gibi problemler de gündeme gelmiştir. Her ne kadar Harput tarih içinde bölgesinde çok kalabalık bir nüfusu barındıran ve farklı fonksiyonlara sahip bir yerleşme niteliğindeyse de, kentsel ve kırsal çevresinde yaşanan yıkım ve tahribat son yıllarda gerçekleşmiştir. Dolayısıyla en önemli problemimiz, planlama ve yeniden düzenlemeden çok, mevcut olanı koruyamamaktır.

Asıl en önemli talihsizlik, tarihi ve doğal değeri olan bir mekanın toplumsal bilinçsizliğimiz ve çevreden istifade bilgisizliğimiz yüzünden hafta sonu piknik ve eğlence adı altında bir talan, yıkım ve kirlenme ortamına dönüşmesidir. Ancak bu problem çözüme kavuşturulduktan, yani çevresel duyarlılık sağlandıktan sonra Harput' u ziyaret edenin bütün yorgunluğunu atmış ve yeniden canlanarak dinlenmiş olarak geri dönebileceği, göz zevkine hitab edici, psikolojik rahatlığı sağlayıcı açık mekân ve yeşil alan düzenlemeleri yapılabilir.

Aslında olayın toplumsal boyutları daha büyüktür. Birçok bilim ve disiplinlere mensup planlamacıların çevreyi değiştirme ve planlama sürecine girmeden önce toplumsal sistemdeki güdü ve tutumların , davranış örneklerinin daha iyi çözümlenmesi gerektiğini savunmaları boşuna değildir. (Kade, 1970)

SONUÇ

Gelişen ve değişen hayat şartları, teknoloji ve kentleşme, insanın doğaya olan özlemini ve talebini arttırmaktadır. Yoğun şehirlerin çevrelerinde doğal ortam taleplerini karşılayacak mekânların oluşturulması ve korunması artık kent ve bölge planlamasının vazgeçilmez bir unsuru haline gelmiştir. Çok az kent çevresinde rekreatif faaliyet sunabilecek imkana sahiptir. Yanı başında Harput gibi bir çok çekici unsurları bünyesinde bulunduran rekreatif bir alanın bulunması nedeniyle Elazığ şehri şanslı sayılmalıdır. Bir çok medeniyete ev sahipliği yapmış, ulvi şahsiyetlerin hatıralarıyla dolu bir mekân, bütün şehri hatta yüzlerce kilometrelik görüş mesafesi sunan manzarası, iklimi, yeşil alanları ve şifalı suyu çok az yerde bulunabilecek bir bütünlük sağlamaktadır. Fakat mekân olarak Harput' un ve büyüyen bir şehir olarak Elazığ halkının günübirlik yakın rekreasyon ihtiyacının önemi henüz anlaşılamamıştır. İlgisizlik, bilgisizlik ve planlama geleneğinin oluşmaması veya tasarım ve düzenlemelerin bilimsel temellere dayanmaması çevre değerlerimizin bir daha geri gelmemek üzere elimizden gitmesine neden olmaktadır.

Doğadaki güzellikler, tarihi, tabii ve kültürel açıdan dinlendirici alanlar ve imkanlar sınırlı olduğundan eldeki imkanı çok geç olmadan en iyi bir şekilde kullanmak ve gelecek kuşaklara iyi miras bırakmak, vakit kaybetmeden rasyonel bir planlamayı gerektirmektedir. Bunun için:

a) Öncelikle büyük bir süratle devam eden tahribatın önüne geçilmeli, yapılaşma durdurulmalı ve Harput' un muhtemel yerleşme sahası "sit alanı " ilan edilmelidir.

b) Harput ve yakın çevresine ait coğrafi çevre bileşenleri çok iyi tahlil edilerek aralarındaki ilişki çok iyi belirlenmelidir.

c) Mekân bileşenlerinin arasındaki ilişkilere ve coğrafi kriterlere bağlı olarak öyle bir düzenleme yapılmalıdır ki sonuçta, Harput ziyaret edende derin bir iz ve hatıra bırakmalıdır. Kişi Harput' tan yorgun ve hüzünlü olarak değil, dinlenmiş olarak ayrılmalıdır.

BİBLİYOGRAFYA

AKKAN, E., 1972, "*Elazığ ve Keban Barajı Çevresinde Coğrafya Araştırmaları"* Coğrafya Arş. Derg.Sayı: 5-6, s.175-214, Ankara.

ARDIÇOĞLU, N., 1964, **"Harput Tarihi"** Harput turizm derneği, Yay. No: 1, İstanbul.

BAKAN, K., KONUK, G., 1987, "**Tükiye'de Kentsel Dış Mekânların Düzenlenmesi**" Tübitak Yapı Araştırma Enst. Yayınları No: U5.

BAYER, M. Zekai, 1992, **"Turizme Giriş"** İşletme Fakültesi Yayını, No:253, İstanbul.

ÇİTÇİ,D., 1990, "*Harput Buzluk Mağarasının Jeomorfolojik Özellikleri ve Mağarada Buz Oluşumu*" F.Ü.Coğrafya.Sim. 14-15 Nisan 1986. Elazığ.

ERALP, Ziya, 1983, **"Genel Turizm"** Ankara Üniv. Basın-Yayın Yüksekokulu Yayınları, No:3, Ankara.

INCEÖZ, M.,1994 "Harput (Elazığ) Yakin Kuzeyi ve Dogusunun Jeolojik Özellikleri" F.Ü. Fen Bilimleri Enst.Jeoloji Müh.Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Elazığ.

KADE, G.,1970, "*Introduction: The Economics of Pollution and the Interdisciplinary Approach to Environmental Planning*" ISSJ, Vol. XXII, No: 4, pp.563-575.

KEVIN, L., 1988 **" The image of the cty"** Library of congress catalog card no:60-7362, Printed the U.S.A

MEMİŞOĞLU, F., 1977, **"Elazığ Klavuzu"** İstanbul.

ÖZDEŞ, Gündüz, 1962, **"Şehirciliğe Giriş ve Toplum Mikyası"** İ. T.Ü Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul.

ÖZGÜÇ, Nazmiye, 1984, **"Turizm Coğrafyası"** İ.Ü. Yayınları No: 3267, İstanbul

SAINI, S. S.,1970, "*Architecture as a Bio-science*" ISSJ,Vol. XXII, No:4, pp.681-690.

SUNUGUROĞLU, i., 1958, **"Harput yollarında"** Cilt:1, İstanbul

TATAR, Y., 1987, "*Elazığ Bölgesinin Genel Tektonik Yapıları ve Landsat Fotoğrafları Üzerine Yapılan Bazı Gözlemler* " Yerbilimleri, S.14, s.295-308.

TONBUL, S., 1985, "Kuzova-Hasandağı ve Çevresinin (Elazığ Batısı) Fiziki Coğrafyası" F.Ü. Sos.Bil.Enst. Doktora Tezi (Yayınlanmamış), Elazığ.

TONBUL, S., 1987, "*Elazığ Batisinin Genel jeomorfolojik Özellikleri ve Gelisimi*"Jeomorfoloji Derg. S.15, s. 37-52.

TONBUL,S. 1989, "*Elazığ Batisinin Bitki Örtüsü*" F.Ü. Sos. Bil. Derg. C.1,S.1, Elazig.

TONBUL,S. 1990, "*Elazığ ve Çevresinin iklim Özellikleri ve Keban Barajinin Yöre iklimi Üzerine olan Etkileri* " F.Ü. Sempozyumu 14-15 Nisan 1986, Elazig

TÜMERTEKIN, E.,1984, "*Planlama Eğitiminde Coğrafya* "I.Ü. Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enst.Bülteni, cilt:1, sayı:1, s: 69.

ÜLKER, I., 1988, **"Türkiye'de Sağlık Turizmi ve Kaplıca Planlaması"** Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, No: 1006, Ankara.

YÜREKLI, F.K., **1977 "Çevre Görsel Değerlendirmesine İlişkin Bir Yöntem Araştırması"** I.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul.

View publication stats